

Die Stimmen von Marrakesch d'Elias Canetti

Selecció i traducció de Marisa Presas

Presentació

Elias Canetti (1905-1994) va néixer a Bulgària en una família benestant d'origen sefardita. Per circumstàncies familiars va créixer a Manchester, Zuric i Frankfurt. Va fer els estudis universitaris a Viena, on el 1929 es va doctorar en ciències. Poc després va escriure la seva primera novel·la, que no es va publicar fins al 1935. L'any 1938, després de l'annexió d'Àustria per Alemanya, va emigrar a Londres. Tot i que després de la Segona Guerra Mundial va obtenir la ciutadania anglesa, durant la dècada del 1970 va sovintejar les estades a Suïssa i a començament dels anys vuitanta s'hi va establir definitivament. És sobretot en aquest darrer període que la seva obra va assolir reconeixement internacional. El 1981 va obtenir el Premi Nobel de Literatura.

Com destaca Adriana Massa (2020), l'alternança lingüística i geogràfica caracteritzen la vida de Canetti. La seva primera llengua era el judeoespanyol, però amb les minyones de la casa parlava búlgar; quan la família es trasllada a Anglaterra el 1911 aprèn anglès i una mica de francès. L'alemany és, des de sempre, la llengua secreta dels pares, la qual cosa desvetlla en el nen el desig d'aprendre'l. Quan, després de la mort del pare el 1913, la família es trasllada a Viena, la mare el sotmet al que ara anomenaríem un curs intensiu d'alemany: «Així, en un espai de temps brevíssim em va obligar a fer un esforç que superava les forces d'un infant, i el fet que se'n sortís va determinar la naturalesa del meu alemany, va ser una llengua materna tardana i implantada amb dolor» (Canetti, 1979, 86. Trad. de Marisa Presas). Deixant de banda la importància psicològica que pugui tenir aquest caràcter de «llengua materna implantada», en una entrevista de l'any 1971 Canetti explicava la seva elecció de l'alemany com a llengua d'escriptura pel fet que després del primer trasllat a Viena

la seva formació havia transcorregut en països de parla alemanya, que havia iniciat la seva carrera d'escriptor a Viena i, en general, perquè per a les famílies sefardites dels Balcans abans de la Primera Guerra Mundial Viena era la capital cultural (Müller, 1971). El 1938 s'endú l'alemany a l'exili i, precisament com a jueu, s'imposa el compromís de continuar escrivint en alemany per retornar als alemanys una llengua que el nazisme havia usurpat i manipulat.

L'any 1954 Canetti va passar tres setmanes a Marràqueix acompanyant un equip de rodatge anglès. Més d'una dècada més tard va recollir de memòria les impressions d'aquesta estada, que va titular *Die Stimmen von Marrakesch. Aufzeichnungen nach einer Reise* (*Les veus de Marràqueix. Notes després d'un viatge*). En aquestes notes, l'autor plasma els records dels seus encontres amb persones, ambients, colors, olors i, sobretot, sons i veus. L'observador recorre tot sol la ciutat sense haver consultat abans guies de viatges i sense conèixer la llengua. Les seves observacions són certament subjectives, però l'observador no ocupa mai el primer pla; es fixen especialment en allò diferent, però defugen presentar el diferent com a «típic»; retraten situacions i circumstàncies de pobresa, fins i tot de misèria material o moral, però des de l'empatia i sempre s'abstenen de fer judicis de qualsevol mena.

Vaig traduir *Les veus de Marràqueix* per encàrrec de l'editorial Laia l'any 1985, i el 1996 el llibre va ser reeditat per Columna. Aquesta traducció té un significat especial per a mi perquè va ser la primera que vaig fer al català. Aquí he de dir que vaig acabar els meus estudis universitaris abans de la mort de Franco i que, tot i que la meua llengua oral ha estat sempre el català, les meves llengües d'escriptura eren principalment el castellà i l'alemany. Així doncs, vaig acceptar la tasca amb certa inseguretat. També he de confessar que en aquell moment no sabia gran cosa d'Elias Canetti. En el curs de la recerca prèvia a la traducció vaig aprendre que el tema de la llengua recorre, de fet, tota la seva obra des del primer volum de les seves memòries que va titular *Die gerettete Zunge* (*La llengua [l'òrgan de la parla] salvada*). Per a aquesta publicació de la Facultat de Traducció he seleccionat quatre capítols on la llengua, més el so que no les paraules, constitueix l'eix del relat.

Referències

- CANETTI, Elias (1979). *Die gerettete Zunge*. Frankfurt/M: Fischer.
- (1990). *Die Stimmen von Marrakesch. Aufzeichnungen nach einer Reise*. 1a ed. 1967. Frankfurt /M: Fischer.
- MASSA, Adriana (2020). «Die Sprache des Schreibens als Wahlsprache. Italo Svevo und Elias Canetti» [en línia]. A: BACHLEITNER, Norbert. *Literary Translation, Reception, and Transfer*. Berlin, Boston: De Gruyter, p. 455-464. <<https://doi.org/10.1515/9783110641998>>. [Consulta: 23/7/2021].
- MÜLLER, André (s. d.). *Interview mit Elias Canetti. Wien, Dezember 1971* [en línia]. <<http://andremuller.com-puter.com/>>. [Consulta: 23/7/2021].

Els crits dels cecs

Em proposo d'explicar una cosa i tan aviat com callo m'adono que encara no he dit res. Una meravellosa substància, lluent i viscosa, roman en mi i es burla de les paraules. Per ventura és la llengua, que jo no entenia i que ara s'ha d'anar traduint dintre meu? Hi havia fets, imatges, sons, el sentit dels quals no «sorgeix» si no és dintre d'un mateix, que no eren captats o definits amb paraules, que van més enllà dels mots, que són més profunds i ambigus que els mots.

Somnio en un home que oblida les llengües de la terra, de manera que en cap país no entén el que diuen.

Què hi ha en la llengua? Què amaga? Què ens pren? Durant les setmanes que vaig passar al Marroc no vaig fer cap esforç per tal d'aprendre l'àrab o alguna de les llengües berbers. No volia perdre res de la força d'aquells crits estranys. Volia ser colpit per cada so segons la seva força i no debilitar-los amb uns coneixements insuficients i superficials. No havia llegit res sobre el país. Els seus costums m'eren tan desconeguts com la seva gent. Les poques idees que qualsevol acumula a la vida sobre els països i els pobles les vaig oblidar a les primeres hores.

Però hi havia la paraula *Allah*; aquesta no vaig poder eludir-la. Aquesta paraula m'era suficient per a enfrontar-me a l'experiència més freqüent, més penetrant i més perdurable: els cecs. En un viatge s'accepta tot; la indignació queda a casa. Mirem, sentim, ens entusiasmem amb les coses més terribles perquè son noves. Els bons viatgers no tenen cor.

L'any passat vaig tornar a Viena per primer cop després de quinze anys i vaig passar per un poble anomenat Blindenmarkt, 'mercat dels cecs', l'existència del qual no podia ni imaginar. Aquest nom em va colpir com un fuet, i des de llavors no l'he oblidat. Aquest any, quan vaig anar a Marràqueix, em vaig trobar inesperadament enmig dels cecs. Eren centenars, innumbrables, la major part eren captaires; n'hi havia un grup de vuit o deu que s'estaven molt junts davant del mercat, i la seva aspra cantarella, repetida fins a l'infinit, se sentia des de lluny. Jo em quedava palplantat davant d'ells, immòbil com ells, i mai no sabia del cert si sentien la meua presència. Cada un aguantava un plat de fusta per a les almoines, i quan algú hi deixava caure alguna cosa, la moneda obtinguda corria de mà en mà; tots la tocaven, tots la comprovaven fins que un d'ells, que n'era l'encarregat, la guardava. «Sentien» junts, de la mateixa manera que mormolaven o cridaven junts.

Tots els cecs ofereixen el nom de Déu i per mitjà de les almoines hom pot obtenir dret sobre ell. Comencen amb Déu, acaben amb Déu, repeteixen el seu nom deu mil vegades al dia. Tots els seus crits contenen el nom de Déu de molt diverses maneres, però quan finalment han triat un crit, aquest ja no varia. Són arabescos acústics al voltant de Déu, molt més impressionants que els òptics. Alguns confien tan sols en el seu nom i no criden altra cosa. Hi ha en aquest crit un terrible desafiament; Déu se'm presentava aleshores com un mur contra el qual ells es llancen, sempre al mateix indret. Em fa l'efecte que els captaires sobreviuen més per les seves fórmules que no pas per les almoines que obtenen.

La repetició d'un crit caracteritza qui l'emet. Queda gravat, hom el reconeix; des de llavors és present per sempre més; el cec és definit per aquesta característica precisa: el seu crit. No sabrem res més d'ell, es protegeix, el seu crit és també el seu límit. En aquest indret

ell és exactament allò que crida, ni més ni menys, un captaire, cec. Però el crit també és una multiplicació, la ràpida i regular repetició el transforma en un grup. Hi ha una energia especial de l'exigència: ell exigeix per a molts i recull per tots. «Pensa en tots els captaires, pensa en tots els captaires. Déu et beneirà per tots els captaires als quals faràs caritat.»

Diuen que els pobres entraran al paradís cinc-cents anys abans que els rics. Mitjançant les almoines es compra als pobres un lloc al paradís. Quan un mor, el porten a peu, amb ploraneres o sense, a la tomba per tal que el difunt arribi ben aviat a la felicitat eterna. *Els cecs canten la professió de fe.*

Des que he tornat del Marroc m'assec amb els ulls tancats i les cames plegades en un racó de la meua cambra i provo de dir durant mitja hora, i amb la velocitat i la força precises: «Allah! Allah! Allah!». Provo d'imaginar que ho dic tot un dia i bona part de la nit; que després d'haver dormit unes hores torno a començar; que continuo així dies i setmanes, mesos, anys; que em faig més i més vell i que visc així, i que m'aferro a aquesta vida; que m'enfureixo quan alguna cosa em destorba d'aquesta vida; que no vull altra cosa; que m'entesto a continuar així.

He comprès el poder de seducció que rau en aquesta mena de vida en la qual tot es redueix a la més simple repetició. Fins a quin punt hi havia variació en l'activitat dels artesans que vaig veure treballar als seus petits locals? En el regateig dels comerciants? En els passos dels dansaires? En les incomputables tasses de te amb menta que prenen tots? Quanta varietat hi ha en el diner? I en la fam?

He comprès què són en el fons aquests captaires cecs: els sants de la repetició. De la seva vida s'ha extirpat gairebé tot allò que per a nosaltres encara se salva de la repetició. Hi ha l'indret on s'estan, dempeus o asseguts. Hi ha el crit invariable. Hi ha el nombre reduït de monedes que poden esperar, tres o quatre unitats diferents. És veritat que hi ha els donadors que són sempre diferents, però els cecs no els veuen, i amb la seva cantarella d'agraïment fan que fins i tot els donadors esdevinguin iguals.

La dona de la reixa

Acabava de passar una petita font pública on bevia un vailet. En tombar a l'esquerra vaig sentir una veu baixa, suau i tendra, que venia de més amunt. En aixecar els ulls, vaig veure a la casa del davant, a l'alçada del primer pis, el rostre d'una dona jove darrere d'una reixa. No duia vel, la seva pell era fosca i tenia la cara molt a prop de la reixa. Va dir unes quantes frases, parlava amb fluïdesa i tots els mots que pronunciava eren plens d'afecte. Jo no comprenia per què no duia el vel. Tenia el cap lleugerament inclinat i vaig adonar-me que es dirigia precisament a mi. Mai no aixecava la veu, el to era baix i regular i traspuava tanta tendresa com si tingués el meu cap entre els seus braços. Però jo no li veia les mans, no deixava veure res més que el rostre; potser tenia les mans lligades en algun lloc. La cambra on ella es trobava era fosca; al carrer, on jo em trobava, hi brillava un sol enlluernador. Les seves paraules semblaven el brollar d'una font, fluïen les unes en les altres, jo no havia sentit mai paraules d'amor en aquesta llengua però sentia que no podien ser altra cosa.

Volia acostar-m'hi per veure la porta de la casa d'on sortia la veu, però em feia por que un moviment meu pogués espantar-la com si fos un ocell. Què havia de fer, doncs? Quan ella va callar, vaig intentar d'imitar la tendresa i la suavitat d'aquella veu i vaig caminar com mai no havia caminat. Vaig aconseguir així de no espantar-la. Encara la sentia quan jo ja era a tocar de la casa i no podia veure el cap de la reixa. L'edifici, molt estret, semblava una torre mig enrunada. Es podia veure l'interior per un forat de la paret d'on havien caigut algunes pedres. La porta, sense cap mena d'ornamentació, feta de taulons molt senzills, estava fixada amb uns filferros i semblava que no s'obria amb freqüència. No era una casa acollidora, no s'hi podia entrar i de ben segur que a dintre tot era fosc i enrunat. Tombant la cantonada s'entrava en un carreró sense sortida, però allà tot era mort i silenciós; no hi vaig veure ningú a qui pogués preguntar alguna cosa. Però tampoc en el carreró no vaig perdre la font de la veu acaronadora; des de l'altre costat de la cantonada sonava com un remoreig molt llunyà. Vaig tornar enrere, vaig aturar-me a una certa distància de la casa i vaig alçar la vista: la cara ovalada era allà,

s'estrenyia contra el reixat i els llavis es movien per a formar paraules plenes de tendresa.

Em va semblar que ara el to havia canviat; hi percebia com una súplica, com si digués: no te'n vagis. Potser havia cregut que jo havia desaparegut per sempre mentre inspeccionava la casa i la porta. Ara que havia tornat, em demanava que no marxés. Com podria descriure l'efecte que fa en un home un rostre de dona descobert que l'observa des d'una finestra? En aquesta ciutat, en aquests carrerons! Hi ha molt poques finestres que donin al carrer i mai no s'hi veu ningú. Les cases són com muralles, sovint hom té la sensació que camina entre dues muralles malgrat que sap perfectament que són cases; hom veu les portes i unes quantes finestres inútils. Amb les dones passa una cosa semblant: avancen com sacs informes pels carrerons, no se'n reconeix res, no se n'intueix res, hom s'atipa ben aviat de fer esforços per imaginar com són i acaba renunciant a les dones. Però no s'hi renuncia de grat i, quan en trobeu una en una finestra i fins i tot us parla, inclina lleugerament el cap i no se'n va, com si sempre hagués estat en aquest lloc esperant-vos, i continua parlant quan li gireu l'esquena i us allunyeu silenciosament, i seguirà parlant tant si hi sou com si no, i us parlarà sempre, sempre parlarà a algú —una dona així és una meravella, una aparició—, hom està temptat de considerar-la més important que qualsevol altra cosa que es pugui veure en aquesta ciutat.

Hauria restat allí molt més temps però al barri hi havia força moviment. Unes dones velades passaven pel meu costat sense aturar-se a causa de la seva companya de la reixa. Passaven per davant d'aquella casa com si no hi parlés ningú. No s'aturaven, no alçaven els ulls. Sense variar el ritme del seu pas, s'acostaven a la casa i entraven al carreró tombant la cantonada justament sota la finestra de la dona que parlava. Jo m'adonava molt bé de les seves mirades de desaprovació. Què feia jo aquí? Per què m'hi estava? Per què mirava embadalit cap amunt?

Va passar un grup de nens que sortien d'escola. Jugaven i feien gresca, i es comportaven com si no sentissin les paraules que venien de dalt. Em van observar: jo no els era tan familiar com la dona que no duia vel. Començava a sentir-me avergonyit de ser allà fent el

badoc. Però intuïa que si me n'anava decebria aquella cara de la reixa; aquelles paraules continuaven fluïnt com un rierol de cants d'ocells. Ara, però, s'hi barrejaven els crits estridents dels nens que s'anaven allunyant. Portaven les carteres a la mà, sortien d'escola, i feien el possible per tal d'allargar el camí de retorn a casa amb petits jocs, un dels quals consistia a avançar pel carreró saltant ara endavant i ara endarrere. D'aquesta manera, avançaven a pas de tortuga, i escoltar la veu es convertia per a mi en un turment.

Una dona que duia un nen molt petit agafat de la mà es va aturar al meu costat. Se'm devia haver apropiat per darrere; jo no l'havia sentida. S'aturà uns instants i em dirigí una mala mirada; darrere el vel vaig endevinar-hi els trets d'una dona ja gran. Agafà la criatura d'una revolada, com si la meva presència li fos un perill, i va continuar el seu camí sense dignar-se a dirigir-me la paraula. Em sentia incòmode, així és que vaig començar a seguir-la a poc a poc. Va tirar pel carreró, i un parell de cases més enllà es va ficar en un altre carrer. A la cantonada per on ella havia tombat hi desembocava un carreró sense sortida, al final del qual hi havia la cúpula d'una petita qubba. És així com s'anomenen en aquest país les tombes dels sants on la gent va a expressar els seus desigs. La dona s'aturà davant de la porta tancada de la qubba i va aixecar el petit. Va prémer la boca de la criatura contra un objecte que jo no podia distingir de lluny. Repetí el gest unes quantes vegades, deixà la criatura a terra, la va agafar de la mà i se'n tornà. Quan va arribar a la cantonada no tenia cap més remei que passar pel meu costat, però aquesta vegada no em dirigí ni una mala mirada, i desaparegué en la direcció per on havien vingut.

Vaig acostar-me a la qubba i a mitja alçada de la porta de fusta hi vaig veure una anella al voltant de la qual hi havia lligats uns parracs. Això era el que havia besat la criatura. Tot havia succeït enmig d'un gran silenci, i en el meu desconcert no m'havia adonat que els nens d'abans eren darrere meu i m'observaven.

De sobte, vaig sentir les seves rialles clares, tres o quatre s'acostaren corrents a la porta de la qubba, agafaren l'anella i besaren els parracs. Van repetir l'actuació moltes vegades entre grans riallades. L'un s'agafava a la dreta de l'anella i l'altre a l'esquerra, i els petons

se succeïen com una sèrie d'espetecs. Els que eren darrere els empenyien. Tots volien mostrar-me com s'havia de fer; potser esperaven que els imités. Els nens anaven nets, feien força goig; de segur que els rentaven més d'una vegada al dia. En canvi, els parracs semblaven tan bruts com si haguessin servit per netejar tota la pols del carreró. Segons la creença, allò eren trossos del mantell del sant i per als creients conservaven alguna cosa de la seva santedat.

Quan es van cansar de fer-hi petons, els minyons m'envoltaren. Un d'ells em cridà l'atenció per la seva expressió intel·ligent i em semblà que tenia ganes de parlar amb mi. Li vaig preguntar en francès si sabia llegir. Molt educadament respongué:

—*Oui, monsieur.*

Jo portava un llibre sota el braç, vaig obrir-lo i l'hi vaig oferir; llegia a poc a poc, però sense equivocar-se, les frases en francès. El llibre tractava de les creences dels marroquins i el passatge per on jo l'havia obert es referia precisament a la veneració dels sants i les seves qubba. Per pur atzar el minyó m'estava llegint en veu alta tot allò que acabava de mostrar-me amb els seus companys. Però ell es mantenia impassible; potser en l'afany de llegir no captava el significat dels mots. Vaig lloar-lo i acceptà el meu reconeixement amb la dignitat d'un adult. M'agradava tant que inconscientment vaig relacionar-lo amb la dona de la reixa. Vaig assenyalar cap a la casa mig enrunada i vaig preguntar:

—Aquella dona de la finestra, la coneixes?

—*Oui, monsieur* —respongué, i la seva expressió es va tornar molt seriosa.

—*Elle est malade?* —vaig tornar a preguntar.

—*Elle est très malade, monsieur.*

El *molt* que reforçava la meua pregunta sonava com una queixa, però plena de resignació. El vailet devia tenir uns nou anys, però em semblava que en fes vint que vivia amb una malalta greu i que sabés molt bé què representava això.

—*Elle est malade dans sa tête, n'est-ce pas?*

—*Oui, monsieur, dans sa tête.*

Assentí tot dient *del cap*; però per comptes d'assenyalar el propi cap assenyalava el d'un altre nen d'una bellesa extraordinària: tenia

una carona llarga i esllanguida amb uns ulls molt grossos, negres i infinitament tristos. Els altres nens ja no reien; escoltaven en silenci. El seu ànim havia canviat en un instant, tan bon punt jo havia esmentat la dona de la reixa.

Visita a la *mellah*

El tercer dia, així que em vaig quedar sol vaig buscar el camí de la *mellah*. Vaig arribar a una cruïlla on hi havia molts jueus. El corrent del trànsit passava pel seu costat i tombava la cantonada. Vaig veure gent que passava per un arc que semblava encastat en un mur i els vaig seguir. De la part de dintre, i envoltada pel mur per tots quatre costats, hi havia la *mellah*, el barri jueu.

Em vaig trobar en un petit basar a l'aire lliure. En unes botigues de sostre baix hi havia uns homes arrupits envoltats de les seves mercaderies; d'altres, vestits a l'europea, estaven asseguts o dempeus. La majoria portaven els casquets negres amb què es distingeixen aquí els jueus, i molts portaven barba. En les primeres botigues que vaig veure hi venien robes. Un home mesurava una peça de tela amb la vara. Un altre estava absort en els seus càlculs i feia anar el llapis amb rapidesa. Fins i tot les botigues més ben parades semblaven molt petites. En moltes hi havia visites; en una d'elles hi havia dos homes molt grassos amb aire despreocupat que mantenien una conversa molt animada però molt digna amb un tercer, molt prim, que devia ser el propietari.

Jo passava tan a poc a poc com m'era possible i observava els rostres. La seva diversitat era sorprenent. N'hi havia que, vestits d'una altra manera, hauria pres per àrabs. Hi havia magnífics vells jueus de Rembrandt. Hi havia capellans catòlics de silenci astut i humil. Hi havia «jueus eterns» amb la inquietud escrita en tota la seva persona. Hi havia francesos. Hi havia espanyols. Hi havia russos rubicunds. N'hi havia un que infonia tant de respecte com el patriarca Abraham; estava parlant en actitud condescendent amb Napoleó fins que un colèric setciències, que semblava Goebbels, va interve-

nir en la conversa. Tot plegat em va fer pensar en la transmigració de les ànimes. Potser, vaig dir-me, tota ànima humana ha d'encarnar-se algun dia en un jueu i ara tots aquests personatges s'han trobat aquí; ningú no recorda qui havia estat abans, i malgrat que es palesa tan clarament en les línies dels seus rostres que fins i tot jo, un foraster, els pot reconèixer, tots ells estan fermament convençuts que descendeixen dels personatges de la Bíblia per línia directa.

Però tots tenien alguna cosa en comú, i tan aviat com vaig avesar-me a la diversitat de rostres i expressions vaig intentar esbrinar què era això de comú. Tenien una manera ràpida d'aixecar els ulls i de fer-se una opinió del transeünt. Ni una sola vegada no vaig passar desapercebut. Si m'aturava, ensumaven en mi un possible comprador i aleshores devien examinar-me en aquest sentit. Però generalment sentia la ràpida mirada intel·ligent abans d'aturar-me, la sentia fins i tot quan vaig passar a l'altre costat del carreró. Ni aquells que jeien amb el posat indolent dels àrabs tenien la mirada indolent: aquesta arribava com un explorador de confiança i es retirava tot seguit. Hi havia mirades hostils; d'altres eren fredes, indiferents, desconfiades o infinitament sàvies. Però mai no van semblar-me estúpides. Eren les mirades de persones sempre alerta, però que no volen provocar l'hostilitat que temen: ni una ombra de provocació, doncs, i una por que es manté prudentment oculta.

Diria que la dignitat d'aquesta gent rau en la seva cautela. La botiga només és oberta per un costat, i, per tant, no han de preocupar-se d'allò que passa a la seva esquena. Les mateixes persones, al carrer, se senten més insegures. Vaig adonar-me ben aviat que els que jo qualificava de «jueus eterns», els que semblaven inquiets i sospitosos, eren sempre vianants; era gent que portava totes les seves mercaderies a sobre i amb la seva càrrega s'havia d'obrir camí entre la multitud; els qui no sabien si els atacarien per l'esquena, per prendre'ls les seves quatre coses, o per l'esquerra o per la dreta, o per tots quatre costats alhora. Aquell que podia dir-se amo d'una botiga i estar-s'hi a dintre semblava més tranquil·litzat.

Alguns, però, estaven arrupits al carrer i oferien les seves menuderies. Moltes vegades eren miserables grapats de verdures o de fruites. Hauríeu dit que no tenien res per a vendre i que s'aferraven

al simple gest de la venda. El seu aspecte era descarat; eren molts i no em va ser fàcil acostumar-me a la seva presència. Però ben aviat vaig estar preparat per a qualsevol cosa, i no em vaig sorprendre gaire quan vaig veure un home vell i malalt assegut a terra que oferia una única llimona arrugada.

Vaig dirigir-me cap a un carrer molt concorregut que des del basar de l'entrada s'endinsava en la *mellah*. Enmig de la multitud d'hommes de tant en tant em creuava amb alguna dona sense vel a la cara. Va passar una dona vellíssima, amb la cara tan arrugada que hauríeu dit que era la persona més vella del món. Tenia els ulls fixos en la llunyania i semblava com si estigués veient l'indret on es dirigia. No esquivava ningú. Mentre els altres havien de fer giragonses per tal de poder avançar, davant d'ella sempre hi havia espai lliure. Em penso que feia por: caminava tan lentament que hauria tingut temps de maleir tothom. La por que desvetllava era el que li donava forces per a fer el seu camí. Quan finalment va haver passat pel meu costat em vaig girar a observar-la. Ella devia copsar la meua mirada: es girà també, tan lentament com caminava, i em mirà de fit a fit. Jo vaig escapolir-me tan de pressa com vaig poder, i la meua reacció a la seva mirada va ser tan instintiva que fins més tard no vaig adonar-me que caminava molt més de pressa.

Vaig passar per davant d'un rengle de barberies. Uns joves, els perruquers, s'estaven a la porta desvagats. A l'altra banda del carrer, un home venia un cistell de llagostes torrades. Vaig pensar en la famosa plaga d'Egipte i em meravellà que els jueus mengessin llagostes. En un altre establiment, que era més alt que els altres, hi havia un home amb trets de negre. Portava el casquet dels jueus i venia carbó. Estava envoltat de munts de carbó; era com si hagués de ser emparedat amb aquest carbó i només esperés l'arribada dels paletes que havien d'executar l'ordre corresponent. S'estava tan quiet que al principi no el veia, fins que van cridar-me l'atenció els seus ulls que brillaven entre el carbó. Al seu costat un borni venia verdures. Tenia l'ull cec terriblement inflat, cosa que li donava un aire amenaçador. Estava molt atrafegat amb les seves verdures. Les empenyia amb compte cap a un costat i després les tornava al seu lloc amb la mateixa cura. Un altre estava assegut a terra i tenia cinc o sis

pedres. Les agafava una rere l'altra, les sospesava, les observava detingudament i les alçava. Finalment, les tornava a terra per repetir tot el ritual una vegada i una altra. Ni un sol cop no va aixecar els ulls per mirar-me tot i que jo m'havia aturat molt a prop d'ell. Va ser l'única persona del barri que no es dignà dirigir-me una mirada. Les pedres que pretenia vendre no li deixaven repòs i semblava més interessat en elles que en els possibles compradors.

Com més m'endinsava en la *mellah*, més pobre esdevenia tot. Havia deixat enrere les robes bones i les sedes. Ningú no tenia l'aire poderós i principesc de l'Abraham. El basar de la porta d'entrada esdevenia així una mena de barri de luxe; la vida real, la vida del poble senzill, es desenvolupava aquí. Em trobava en una placeta rectangular que em va semblar el cor de la *mellah*. Al costat d'una font bastant llarga s'hi barrejaven homes i dones. Les dones omplien els seus cànstirs. Els homes omplien els seus botes de cuir. Al costat d'ells els seus ases esperaven el torn per abeurar-se. Al mig de la plaça hi havia unes parades de menjars. Uns fregien carn; d'altres, petits bunyols; tenien la família al costat, les dones i els nens. Era com si haguessin traslladat la llar a la plaça i visquessin i cuinessin aquí.

Es veien també pagesos vestits de berber amb gallines vives a la mà; les tenien agafades per les potes i amb el cap penjant. Quan s'hi acostaven les dones allargaven el braç per tal que les poguessin tocar. La dona agafava l'animal amb les seves mans, sense que el berber el deixés anar i sense variar la postura de l'animal. La dona el palpava, el pessigava just al punt on havia de tenir carn. Mentre durava l'examen ningú no deia una paraula, ni el berber ni la dona; també la gallina restava silenciosa. Després la dona la deixava a la mà del pagès i es dirigia cap al següent. Cap dona no comprava una gallina si abans no n'havia examinades unes quantes.

Al voltant de la plaça hi havia botigues; també obradors d'artesans, i els cops de martell s'hi barrejaven amb el brogit de les converses. En una cantonada hi havia molts homes que discutien acaloradament. Jo no entenia què deien, però per les seves expressions hauria dit que es tractava de l'assumpte més important del món. Hi havia diversitat d'opinions i cadascun aportava els seus arguments; em va semblar que trobaven un gran plaer a rebatre els arguments dels altres.

Al bell mig de la plaça hi havia un vell captaire, el primer que veia aquí, i no era jueu. Amb una moneda que li donaren, es dirigí immediatament cap als bunyols que es fregien a la paella. Hi havia molts clients davant del cuiner i el captaire va haver d'esperar la seva tanda. Esperà, doncs, pacientment, tot i que devia estar a prop d'aconseguir el seu desig més fervent. Tan bon punt tingué el seu bunyol a la mà, tornà al mig de la plaça i se'l menjà amb la boca oberta de bat a bat. La seva gana es va estendre com un núvol de satisfacció per tota la plaça. Ningú no li feia cas, però tothom aspirava aquella aroma de satisfacció i em va semblar que la seva presència era molt important per a la vida i el benestar de la plaça; era el seu monument menjador.

Però no crec que fos l'única cosa a la qual jo devia la felicitat i l'encant que trobava en aquella plaça. Em sentia com si finalment hagués arribat de veritat a un lloc diferent, a la fi del meu viatge. No n'hauria marxat; feia cents d'anys que jo hi havia estat però ho havia oblidat, i ara ho retrobava de sobte. Se'm feien palesos la mateixa densitat i el mateix escalf de la vida que sento en mi. Jo «era» aquella plaça en aquell moment. Em penso que soc sempre aquella plaça.

Em costava tant d'allunyar-me que cada cinc o deu minuts hi tornava. Anés on anés, descobrí el que descobrí a la *mellah*, ho deixava per tornar a la placeta, la travessava ara en una direcció ara en una altra, per tal d'assegurar-me que encara existia.

De primer vaig ficar-me en un dels carrerons més silenciosos, on no hi havia botigues, sinó només cases. Arreu, a les parets, al costat de les portes, a mitja alçada hi havia unes mans enormes pintades, amb el contorn de cada un dels dits molt ben dibuixat, gairebé totes de color blau: servien per a preservar dels maleficcis. Aquest era el símbol més freqüent i la gent el posava sobretot al seu habitatge. Per les portes obertes podia veure l'interior dels patis: eren més nets que no pas els carrers i en sortia un corrent de pau. No desitjava res més que entrar en un d'aquells patis, però no gosava perquè no s'hi veia ningú. I tampoc no se m'acudia què podria dir si em trobava una dona en un d'aquells patis. M'espantava la idea que jo pogués espantar algú. Aquell silenci obligava a comportar-se amb prudència. Però no va durar gaire. Una fressa lleu i aguda, que de primer sonava com

una cridòria de grills, va anar-se fent més forta, de manera que em va fer pensar en un gabial d'ocells. Què deu ser això? No és possible que aquí hi hagi un gabial amb centenars d'ocells! Nens! Una escola! Efectivament: el soroll eixordador venia d'una escola.

Per una porta oberta es veia l'interior d'un gran pati on s'encabien ben bé dos-cents nens molt menuts; els uns corrien d'un cantó a l'altre, d'altres jugaven per terra. Molts s'estaven asseguts als bancs amb les beceroles al davant. En grups de tres o quatre es gronxaven endavant i endarrere tot recitant amb veu molt alta:

—*Aleph. Beth. Gimel.*

Els capets negres es movien al mateix ritme, encara que sempre n'hi havia un de més fogós, els moviments del qual eren més ràpids; en la seva boca els sons de l'alfabet hebreu sonaven com un decàleg en gestació.

Jo ja era dins i m'esforçava a destriar les activitats de tots aquells nens. Els més petits jugaven a terra. Entre ells hi havia un mestre vestit amb pobresa; a la mà dreta hi portava un cinturó de couro per pegar. Se m'acostà amb posat submís. La seva cara allargada era plana i sense expressió; la seva rigidesa sense vida contrastava fortament amb la vivesa dels menuts. Semblava que mai no podria arribar a dominar-los, com si estigués massa mal pagat per a aquesta mena de tasca. Era un home jove, però la joventut dels nens el feia vell. No parlava ni una paraula de francès i jo no n'esperava treure res. M'acontentava de poder estar-me enmig d'aquella cridòria eixordadora i observar una bona estona. Però l'havia subestimat. Darrere la seva rigidesa de mort s'hi amagava quelcom de semblant a l'ambició: volia mostrar-me què sabien fer els seus nens.

Va cridar un minyó, li va posar al davant una pàgina de les beceroles de manera que jo també pogués veure-la i anava assenyalant síl·labes hebrees. Saltava d'una línia a l'altra, de dreta a esquerra perquè no em pensés que el nen se les sabia de memòria i recitava a ulls clucs, sense llegir. Els ulls del nen espurnejaven mentre llegia en veu alta:

—*La-lo-ma-nu-xe-ti-ba-bu.*

No va fer ni una sola falta ni va vacil·lar. S'adonava que era l'orgull del seu mestre i llegia cada cop més de presa. Quan acabà i el mestre

li prengué el llibre, vaig acaronar-li el cap i vaig lloar-lo en francès, però això sí que ho va entendre. Tornà al seu banc i feia com si no em veiés mentre li tocava el torn a un altre nen, que era molt més tímid i que feia faltes. El mestre el deixà anar tot clavant-li un lleuger calbot i cridà un parell de nens més. Durant tot aquest temps el brogit no havia afluijat ni una mica; les síl·labes en llengua hebrea queien com gotes de pluja en el mar enfurit de l'escola.

Mentrestant se m'havien acostat altres nens. M'observaven encuriòsits, alguns descaradament, d'altres amb timidesa, alguns amb una certa coqueteria. El mestre, per una decisió inescrutable, apartava els tímids amb duresa mentre deixava fer els descarats. Això volia dir alguna cosa. Ell era el pobre i trist senyor d'aquesta escola, i quan va acabar la representació el lleu rastre de satisfacció i orgull havia desaparegut del seu rostre. Li vaig donar les gràcies cortesa-ment i, per tal d'afalagar-lo, amb una certa condescendència, com si jo fos un visitant important. La meva satisfacció era palesa; amb aquell equivocat sentit de les normes que em perseguia arreu d'ençà que havia entrat a la *mellah*, vaig decidir que tornaria l'endemà i li donaria diners. Vaig observar encara uns instants els nens que recitaven; els seus gronxaments m'havien encisat, allò era el que més m'agradava. Finalment me'n vaig anar però el soroll em seguí encara un bon tros. M'acompanyà fins al final del carrer.

El carrer esdevenia més i més transitat, com si portés a un indret important. Una mica més enllà vaig veure un mur i una gran portalada. No sabia què era, però com més m'hi acostava més captaires trobava, asseguts a ambdós costats del carrer. Em vaig sorprendre, perquè encara no havia vist captaires jueus. Davant de la porta n'hi havia deu o quinze, arrupits en rengle, homes i dones, tots força vells. Em vaig aturar una mica desconcertat al mig del carrer fent veure que estudiava la portalada mentre que, en realitat, observava les cares dels captaires.

Un home jove se m'acostà, assenyalà el mur, va dir «le cimetière israélite» i s'oferí per a fer-me de guia. Era tot el que sabia dir en francès. Vaig seguir-lo ràpidament. Ell anava molt de pressa i, a més, no calien paraules. Vaig trobar-me en un terreny completament pe-lat, no hi creixia ni un bri d'herba. Les làpides eren tan baixes que

gairebé passaven inadvertides; hom hi ensopegava com si fossin pedres qualssevol. Aquell cementiri semblava un immens munt de runa; tal vegada ho havia estat i més tard se li havia donat la destinació actual. En tot el terreny no s'enlairava res. Les pedres que es veien i els ossos, que hom podia imaginar, tots «jeien». No era agradable de caminar dret per allí, no hi havia motiu per a envanir-se, hom es veia més aviat ridícul.

Els cementiris d'altres indrets de la terra estan disposats de tal manera que alegren els vius. Hi viuen moltes coses, plantes i ocells, i el visitant, com a ésser humà viu enmig de tants morts, se sent animat i enfortit per la seva presència. El propi estat li sembla digne d'enveja. A les làpides pot llegir-hi noms de persones; ha sobreviscut a cada una d'elles. I encara que no ho vulgui reconèixer, se sent una mica com si les hagués vençut en un duel. És cert que se sent trist per tants que ja no existeixen, però a canvi ell mateix és invencible. En quin altre lloc podria sentir el mateix? En quin camp de batalla d'arreu del món podria ser l'únic supervivent? Ell està dempeus enmig de tots els altres que jeuen. Però també els arbres i les làpides estan dempeus. Estan allà, plantats i exposats al seu voltant, com una herència la funció de la qual és de produir-li plaer.

Però en aquest cementiri desolat dels jueus no hi ha res. És la veritat pura, un paisatge lunar de la mort. A l'observador li és ben igual qui jau on jau. No s'inclina endavant per a esbrinar-ho. Aquí tots són com runa i hom s'hi esmunyiria veloç com un xacal. És un desert fet de morts, on ja no creix res, l'últim desert, el desert final.

Ja havia avançat un tros quan vaig sentir uns crits darrere meu. Vaig girar-me i em vaig aturar. També a la part de dintre del mur, al costat de la porta, hi havia captaires. Eren homes vells, barbuts; els uns portaven crosses, els altres eren cecs. Em vaig quedar perplex perquè no els havia vistos en entrar; com que el meu guia portava tanta pressa, la distància entre ells i jo era ben bé de cent passes. Em va fer no sé què de tornar a travessar aquell tros d'erm abans d'haver avançat un xic més. Però a «ells» no els feia res. Tres es destacaren del grup i es dirigiren cap a mi ranquejant. El que anava davant de tots era un home d'espatlles amples, gros, amb una barba imponent. Tenia una sola cama i avançava amb fúria estintolant-se en les

crosses. Aviat va guanyar un bon avantatge als altres. Les lloses baixes no li eren cap obstacle; sempre posava les crosses en el lloc adequat perquè no rellisquessin amb cap pedra. Se m'acostava veloçment, com un animal vell i amenaçador. En el seu rostre, que era cada vegada més a prop, no hi havia res que infongués compassió. La seva cara, tota la seva figura, expressaven una única exigència imperiosa: «Soc viu. Dona'm!».

Jo tenia la sensació inexplicable que volia esclafar-me sota el seu pes; va fer-me por. El meu guia, un home lleuger i prim, que es movia com una sargantana, va estirar-me d'allí abans que no pogués agafar-nos. No volia que els donés res, i els va cridar alguna cosa en àrab. L'home gros de les crosses va fer encara un intent de seguir-nos, però quan va veure que nosaltres corriem més va desistir i es va aturar. Encara vaig sentir els seus renecs irats una bona estona, i les veus dels altres que havien quedat encara més endarrerits que ell se li van unir formant un cor furiós.

Em sentia alleujat d'haver pogut escapar-ne, però avergonyit d'haver despertat en va les seves esperances. L'atac del vell coix no havia fracassat per les pedres, que ell i les seves crosses coneixien bé, sinó per l'agilitat del meu guia. A fe que no hi havia motiu per a sentir-se gaire cofoi d'aquesta victòria en una cursa tan desigual. Volia saber alguna cosa del nostre pobre enemic i vaig adreçar unes quantes preguntes al meu guia. No entenia ni una paraula i, en comptes de respondre, un somriure estúpid s'estengué pel seu rostre. Anava dient *oui, oui*. Jo no sabia on em portava. Però després de l'incident del vell, el desert ja no era tan desert. Ell era el seu habitant més escaient, el guardià de les pedres pelades, de la runa i dels esquelets invisibles.

Però va resultar que li havia donat massa importància. Perquè al cap de molt poc vaig topar-me amb tota una gernació que tenia aquí la seva llar. Després de passar un pujol vam arribar a una fondalada i ens vam trobar de sobte davant d'una capella petitíssima. Al defora, fent semicercle, hi havia uns cinquanta captaires, homes i dones, que patien tots els mals que hi ha sota la capa del sol, com una tribu on predominaven els membres d'edat avançada. Estaven asseguts a terra en grups, i a poc a poc, sense pressa, es van posar en moviment. Van començar a mormolar fórmules de benediccions i

m'allargaven els braços. Però no se'm van acostar gaire mentre jo encara no havia trepitjat el llindar de la capella.

Era una cambra allargada, molt petita, on cremaven centenars d'espelmes. Estaven col·locades en cilindres de vidre baixos i nedaven en oli. Moltes estaven escampades per sobre d'unes taules d'alçada normal, que vistes des de dalt semblaven un llibre obert. D'altres, penjaven del sostre en cilindres més grans. A cada costat de l'habitació hi havia uns homes que tenien tot l'aspecte de ser els encarregats de recitar les oracions. A les taules que tenien més a prop hi havia unes poques monedes. Vaig aturar-me indecís al llindar perquè no portava res per a cobrir-me el cap. El guia es va treure la seva gorra negra i me la va oferir. Me la vaig posar, no sense recança perquè era molt bruta. Els resadors em van fer un senyal i jo vaig avançar fins a situar-me sota les espelmes. No se'ls va acudir que jo podia ser jueu, i jo tampoc no vaig resar cap oració. El guia assenyalà les monedes i vaig comprendre què havia de fer. M'hi vaig quedar poc temps. Em feia basarda aquella petita cambra al bell mig d'un desert, tota plena d'espelmes. Aquestes, però, exhalaven una mena d'alegria, com si res no pogués acabar mentre elles anessin cremant. Potser aquestes flames delicades eren l'única cosa que restava dels morts. I a fora se sentia propera i densa la vida apassionada dels captaires.

Vaig passar enmig d'ells i aquesta vegada sí que es van posar en moviment. S'arremolinaren al meu voltant, venien de tots costats, com si jo pogués passar per alt la seva tara i ells me la volguessin presentar en una dansa plena d'art i de violència al mateix temps. M'agafaven els genolls i em besaven la jaqueta. Beneïen, o almenys m'ho semblava, cada punt del meu cos. Era com si una gernació em dirigís la seva pregària amb boques, ulls, nassos, amb braços i cames, amb parracs i crosses, amb tot allò que tenien, amb tot allò de què estaven fets. Jo em vaig espantar, però no puc negar que també estava molt commogut i que tot l'espant es va dissoldre ben aviat en aquesta emoció. Mai no havia sentit unes persones tan properes a mi físicament. Vaig oblidar la seva brutícia, tant me feia, ja no pensava en els polls. Sentia com pot arribar a ser de seductora la idea de deixar-se destrossar per persones vives. Aquesta veneració fora de tota mesura val algun sacrifici i per força ha de fer miracles.

Però el meu guia va aconseguir que no restés entre les mans dels captaires. Els seus drets eren més antics i encara no havien estat satisfets. Jo no tenia prou monedes per a tots. Amb grunys i lladrucs va foragitar els que encara quedaven insatisfets i m'estirà pel braç. Quan vam haver deixat la capella enrere, va dir tres vegades *oui* amb el seu somriure estúpid, malgrat que jo no li havia preguntat res. Mentre refeia el camí, allò ja no em semblava el mateix munt de runa. Ara ja sabia on es concentraven la vida i la llum. El vell de la porta, el que havia iniciat la cursa amb les seves crosses tan ple d'energia, em dirigí una mirada fosca, però es va guardar el renec. Vaig sortir per la porta del cementiri i el meu guia va desaparèixer tan de sobte com havia vingut i pel mateix indret. Per ventura vivia en una escletxa del mur del cementiri i no sortia gairebé mai. Abans de desaparèixer, però, va rebre allò que li pertocava i com a comiat va dir *oui*.

Narradors i escriptors

Els narradors són els que atrauen un públic més nombrós. Al seu voltant es formen els cercles més compactes i més estables. Les seves actuacions són molt llargues; els oïdors s'asseuen a terra fent rotllana i tarden molt a tornar-se a aixecar. D'altres fan un altre cercle més ampli al seu voltant, però resten dempeus; ells tampoc no es belluguen, queden fascinats per les paraules i els gestos del narrador. A vegades en són dos que s'alternen. Els seus mots venen de més lluny que els de les persones normals i el seu ressò vibra més temps en l'aire. Jo no entenien res, però quan els sentia m'aturava captivat a escoltar-los. Aquelles paraules que no tenien cap significat per a mi eren proferides amb ímpetu i foc: eren valuoses per a l'home que les pronunciava, n'estava orgullós. Les ordenava segons un ritme que em semblava sempre molt personal. Després d'una pausa reprenia el seu discurs amb més força i alè. Jo captava la solemnitat d'algunes paraules i la intenció maligna d'algunes altres. M'ofenien les paraules aduladores com si anessin dirigides a mi; em

feien sentir en perill. El narrador ho tenia tot sota el seu domini; les paraules més poderoses anaven tan enllà com ell volia i no més. L'aire que envoltava els oïdors era ple de moviment i fins i tot una persona que entengués tan poca cosa com jo podia sentir tota la vida que planava per damunt dels seus caps.

Com corresponia a la importància dels seus mots, els narradors portaven robes rares. Els seus vestits sempre es distingien dels dels oïdors. Triaven teles esplèndides, alguns portaven mantells de vellut blau o marró. Semblaven grans personatges, però trets d'un conte. Gairebé mai no es dignaven a dirigir una mirada a les persones que els envoltaven. Miraven només els seus herois i personatges. Si la seva mirada queia sobre algú, aquest no s'havia de sentir pas més distingit que els altres espectadors. Els estrangers no existien per a ells, no pertanyien al regne de les seves paraules. Al principi em costava de creure que jo els pogués interessar tan poc; era massa poc habitual perquè fos veritat. Així doncs em quedava molta estona, fins i tot quan altres sorolls d'aquesta plaça curulla de sons m'atruïen cap a un altre indret; però ni tan sols quan jo ja començava a sentir-me un més en la gran rotllana no em prestaven atenció. Naturalment, el narrador s'havia adonat de la meua presència, però per a ell jo no era res més que un estrany en el seu cercle màgic, perquè no l'entenia.

Moltes vegades hauria donat qualsevol cosa per tal de comprendre'ls, i confio que arribarà el dia en què podré apreciar com es mereixen aquests narradors ambulants. D'altra banda, m'alegrava de no entendre'ls. Per a mi eren com un reducte intacte d'antigues formes de vida. La seva llengua era tan important per a ells com la meua ho és per a mi. Les paraules eren el seu aliment i resistien la temptació de bescanviar-les per un altre de millor. Jo em sentia orgullós del poder de la narració que ells exercien sobre els que entenien la seva llengua. Em semblaven uns germans més grans i millors que jo. En moments d'optimisme em deia: també jo puc aplegar un públic i contar-li alguna cosa; també a mi m'escolten. Però en comptes d'anar errant d'un lloc a l'altre, sense saber qui trobaré, ni quines orelles se m'obriran, en comptes de viure de la pura confiança en el poder de la meua narració, jo m'he lliurat al paper. I ara visc protegit

per les taules i les portes, un somniador covard, mentre que ells viuen de ple en la bullícia del mercat, enmig de centenars de rostres estranys, sempre diferents, sense el llast de doctrines fredes i inútils, sense llibres, sense l'estèril ambició del prestigi. Molt rars vegades m'he trobat bé entre les persones que viuen de la literatura. Els menyspreava i alhora menyspreava alguna cosa en mi, i penso que aquesta cosa era el paper. Aquí em trobava impensadament entre poetes, i els podia prendre com a model perquè els seus mots no es podien «llegir».

Però molt a prop d'allí, a la mateixa plaça, vaig haver de reconèixer fins a quin punt condemnava injustament el paper. A poques passes dels narradors s'hi havien instal·lat els escriptors. Al seu entorn hi havia silenci; era la part més silenciosa de la Djemà-el-Fna. Els escriptors no preaven les seves habilitats. Restaven asseguts sense dir res, petits i flacs, amb els seus estris a punt i mai no donaven la impressió d'esperar clients. Quan aixecaven la vista, miraven sense mostrar cap curiositat especial i molt aviat desviaven la mirada. La distància entre ells era prou gran perquè uns no sentissin què deien els altres. Els més modestos, o potser els més tradicionals, seien a terra. Aquí reflexionaven o escrivien, en el seu món discret, aliens al brogit eixordador de la plaça. Semblava com si els consultessin problemes secrets i, com que això es feia en públic, tots ells presentaven alguna cosa de furtiu en el seu posat. La seva mateixa presència era poc important; aquí només comptava la silenciosa dignitat del paper.

Hi anaven homes sols o parelles. Una vegada vaig veure dues noies amb la cara tapada assegudes davant de l'escriptor. Movien els llavis de manera gairebé imperceptible, mentre ell anava assentint amb el cap i escrivia de manera igualment imperceptible. Una altra vegada vaig observar una família sencera, molt activa i digna. Eren quatre, s'havien assegut en dos petits tamborets col·locats en angle recte a banda i banda de l'escriptor. El pare era un berber vell, fort i molt ben plantat, en el rostre del qual es podien llegir tota l'experiència i la saviesa del món. Jo intentava imaginar una situació de la vida que ell no fos capaç de resoldre i no en trobava cap. I ara era aquí, doncs, davant de l'únic problema que no podia resoldre, al

costat de la seva dona que impressionava tant com ell perquè només se li veien els ulls grans i molt foscos, i les dues filles a l'altre tamboret, amb la cara tan tapada com la seva mare. Tots seien molt drets i solemnes.

L'escrivent, que era molt més baix que no pas ells, acceptava les seves mostres de respecte. Els seus trets reflectien una fina atenció que era tan palesa com el benestar i la bellesa de la família. Jo els observava a molt poca distància i no sentia res, no veia el més lleu moviment. De fet, l'escrivent encara no havia començat a executar la seva tasca. Probablement s'havia fet explicar de què es tractava i ara meditava com es podia expressar millor per escrit. El grup semblava tan tancat com si tots ells es coneguessin de feia temps i des de sempre haguessin ocupat aquell lloc.

Constituïen un conjunt tan perfecte, que no se m'acudí preguntar-me quin motiu els podia haver portat allà, i fins més tard, quan ja no era a la plaça, no vaig començar a pensar-hi. Què devia ser allò que feia necessària la presència de tota una família davant de l'escrivent?